

TEMA 7.4 O RENACEMENTO EN ESPAÑA

AS OBRAS OBXECTO DE ESTUDIO para as ABAU

1. Juan de Herrera: O Escorial.
2. Greco: O martirio de san Mauricio.
3. Greco: O enterro do Señor de Orgaz.
4. Greco: A adoración dos Pastores.

O RENACEMENTO EN EUROPA E ESPAÑA

O Renacemento, movemento cultural italiano, difúndese por Europa no S. XVI, polo prestixio da arte de Italia, polas viaxes dos artistas e costume das elites europeas de estudar en Italia, xa dereito en Bolonia e/ou teoloxía en Roma, cidades das que tomaban gustos e actitudes estéticas creadas na Italia do S. XV, sendo mecenas e comitentes da NOVA ARTE nos seus países. *Exemplos*: Fachada interior suroeste do Palacio do Louvre (París), de Lescot; e cuberta de relevos de Jean Gouion (s. XVI); castelo de Blois (1514-1527), do rei Francisco I.

España é un caso especial; o gótico, arte oficial da Igrexa, resístese a desaparecer e no s. XVI aínda se están a construír catedrais góticas ou se atopan en proceso de finalización as que se iniciaron en séculos anteriores (Salamanca, Palencia).

A inicios do S. XVI hai novidades renacentistas que conviven cos elementos decorativos do gótico creando un estilo peculiar, o **Plateresco**, que combina estruturas renacentistas con pináculos e arcos conopiais góticos e decoración vexetal fina e miúda tomada da arte da pratería (por exemplo, a portada do Hostal dos Reis Católicos de Santiago (1501/1511), ou a fachada da Igrexa de San Paulo de Valladolid).

A eliminación do Plateresco e a asunción consciente dos principios do Renacemento dáse a **mediados do S. XVI**, obra da corrente purista, encabezada polos arquitectos Xoán de Herrera (O Escorial) e Pedro Machuca (Palacio de Carlos V na Alhambra).

1. Xoán de Herrera: Mosteiro do Escorial

FICHA TÉCNICA:

- **OBRA- TÍTULO:** Real Mosteiro de Lourenzo do Escorial. Mosteiro e conxunto arquitectónico de San Lourenzo do Escorial.
- **LOCALIZACIÓN:** ESPAÑA, O Escorial; Madrid.
- **AUTOR:** Xoán Bautista Álvarez de Toledo e, sobre todo, Xoán de Herrera. A igrexa é obra do italiano Pacíate .
- **COMITENTE:** Filipe II; co obxecto de conmemorar a vitoria na Batalla de S. Quintín (1557) e facer o panteón real dos Austria.

- **TEMÁTICA:** Arquitectura conmemorativa: civil, relixiosa, panteón e mosteiro; funcional e tamén propagandística, exaltación do poder da monarquía española.
- **ESTILO:** RENACEMENTO español; *estilo herreriano* ou *escurialense*.
- **CRONOLOXÍA:** 1563 – 1584.
- **MATERIAIS/TÉCNICA:** Granito, lousa; perpiaños.
- **DIMENSIÓNS:** 206 m de fachada por 161 de fondo.
- *Outras obras notables do período:* Palacio de Carlos V en Granada, de Pedro Machuca.

Levantado por Filipe II para conmemorar a vitoria de San Quintín. Dedicado o edificio a San Lourenzo, polo día en que tivo lugar a batalla.

É un grande espazo rectangular de 206 m de fachada por 161 de fondo, con 4 torres cadradas nas esquinas, rematadas con chapiteis de madeira cubertos de lousa, inspirado nas frechas góticas con precedentes en Flandres, que fan o contrapunto vertical á horizontalidade da obra.

Os chapiteis van gozar de éxito ao seren introducidos no barroco madrileño por un discípulo de Herrera, Xoán Gómez de Moura, na Praza Maior de Madrid.

Chapitel: Peza piramidal, poligonal ou cónica, que remata a parte superior dunha torre ou cuberta, xeralmente dunha igrexa.

A obra foi comezada por Xoán Bautista Álvarez de Toledo, quen colaborara con Miguel Anxo no Vaticano. Falecido en 1567, foi substituído polo seu axudante, **Xoán de Herrera**, quen **simplifica o proxecto** reducindo o número de torres e **incidindo no carácter sobrio e austero do edificio**. O único elemento decorativo son os pináculos con bólas e poucas estatuas; o resto redúcese ao xogo dos elementos construtivos.

O recinto divídese en 4 grandes patios (os dianteiros subdivididos en catro) e dominado pola imponente silueta da basílica no centro da trama rectangular.

No eixo do edificio marcado pola porta principal atópase o patio dos reis que precede á igrexa e as estancias reais, tras a cabeceira da igrexa e sobresaíndo do perímetro do rectángulo polo que a planta do edificio adopta a forma dunha GRELLA, instrumento do martirio de S. Lourenzo.

A igrexa, do italiano Paciotto (1573), de tipo bramantesco, ten coro elevado, baixo o cal se situará o panteón real, de construción máis tardía.

O conxunto é de **monumentalidade faraónica**, de **carácter funcional e tamén propagandístico**, exaltación do poder da monarquía española.

O EDIFICIO é de complicado simbolismo cósmico no uso das proporcións. É de austeridade carceraria ou castrense, que contrasta co habitual nas primeiras fases do Renacemento hispano.

- INFLUENCIA:

- A importancia da obra deu lugar a imitacións, o **estilo escurialense**: en Galicia temos o Colexio do Cardeal de Monforte de Lemos.
- A difusión da corrente clasicista de ESTILO HERRERIANO acabará cos últimos residuos do gótico e do plateresco.
- A **porta principal** destaca do resto do edificio co dobre corpo; non desentona pola moderación decorativa, coma no resto do edificio. Aquí aparecen unhas poucas bólas, un escudo real e a estatua de San Lourenzo, que é obra como o resto da escultura do edificio de Xoán Bautista Monegro.
- O conxunto é CLÁSICO, coa superposición de ordes (toscana - dórica no baixo, e xónica no alto) e cun remate en frontón.
- Aparecen trazos prebarrocos como as columnas de orde xigante e o corpo superior que voa, amodo de peite (*peineta*), por riba do nivel dos tellados.

Neste conxunto arquitectónico, DESTACAMOS:

- **Patio dos Reis:**

- Polas 6 estatuas de reis de Xudá (de Xoán Bautista Monegro) que decoran a cornixa da fachada da basílica.
- É un espazo rectangular que conecta a porta principal coa igrexa.
- A planta da igrexa:
 - Ten como antecedente as de cruz grega desenvoltas por Bramante, cubertas con cúpula. Domenico Fancelli, arquitecto, o que fixo foi **trasladar os planos de San Pedro do Vaticano con algunhas modificacións**. É de **cruz grega inscrita nun cadrado, pero convértese en basilical ao engadir un vestíbulo ou nártex**, como San Pedro do Vaticano.
- O **Patio dos Evanxelistas** (1593) obra de X. B. Álvarez de Toledo:
 - Concíbese como un claustro de 2 pisos de arquearía dórica no inferior e xónica no superior, todo coa máxima perfección xeométrica e rigor purista.
 - No centro do patio un fornello de planta octogonal, símbolo do bautismo, con cúpula, obra de Xoán de Herrera; nel sitúanse 4 fornecinas coas estatuas dos evanxelistas -nome ao patio-, obra de X. B. Monegro.
 - Baixo o fornello hai unha fonte con 4 canaliños (os 4 ríos do Paraíso) de acordo coa tradicional simboloxía que considera ao claustro unha representación da Xerusalén celeste (Paraíso) en cuxo centro se cruzan as coordenadas espaciais. Do patio dos Evanxelistas di o Pai Siguenza, cronista do mosteiro no S. XVI: *"Imaxinei este claustro como místico paraíso terreo, e que del, como daquel que plantou Deus, saían 4 fontes ou ríos que regaban a terra"*.

2. O GRECO: O martirio de San Mauricio.

FICHA TÉCNICA:

- **OBRA- TÍTULO:** O Martirio de San Mauricio e a Lexión Tebana.
- **LOCALIZACIÓN:** Mosterio do Escorial; Madrid.
- **AUTOR:** Domenikos Theotokópulos. O GRECO.
- **ESTILO:** RENACEMENTO español; Pintura Manierista.
- **CRONOLOXÍA:** 1580 – 1582.
- **COMITENTE:** comisionado por Filipe II para pintar o cadro dun altar sobre o martirio de San Mauricio. O cadro non lle gustou ao monarca, o que lle pechou ao Greco as portas da corte.
- **TEMÁTICA e función:**
 - Tema: o martirio de San Mauricio.
 - Función simbólica, política, relixiosa.
 - *No s. III d.C. San Mauricio era xefe dunha lexión exipcia -tebana- do exército romano na que todos profesaban o cristianismo. Na estancia nas Galias recibiron a orde do emperador Maximiano de realizar sacrificios aos deuses romanos. Ao se negar, a lexión foi executada, martirizados os 6.666 membros.*
- **MATERIAIS/TÉCNICA:** Óleo sobre lenzo.
- **DIMENSIÓNS:** 445 cm × 294 cm.
- **Outras obras notables do periodo:** *O Espolio; O enterro do Señor de Or-gaz; A Adoración dos pastores,*

O autor.

Nado e formado en Creta, (sobrenome de "o Greco"). Trasládouse a Venecia fuxindo da invasión turca da illa. En Venecia formouse con Tiziano, coñecendo a pintura de Tintoretto. Estuda en Roma e chega a España en 1576, aos 36 anos, e estableceuse en Toledo onde pintou *O Espolio* para a sancristía da Catedral.

O obxectivo era entrar na corte e traballar no Escorial.

En 1579 encargóuselle pintar este cadro para o Escorial. Como comentamos, ao non lle gustar ao monarca, pechóuselle ao Greco as portas da corte. O Rei esperaba un cadro realista e un martirio sanguento; atopouse cun cadro de anatomías arbitrarias.

O pai Siguenza di que o lenzo non contentou ao rei: “*... contenta a poucos, aínda que din que é de moita arte e que o seu autor sabe moito e veu cousas excelentes da súa man; e máis disto (...) os santos hanse de pintar de maneira que non quiten a gana de rezar neles, antes poñan devoción, pois o principal efecto e fin da súa pintura ha de ser este*”.

Análise.

- O episodio do martirio pasa a 2º plano e destácase a DISPUTA de San Mauricio co centurión da Lexión Tebana, e a aceptación do martirio, sen xestos heroicos nin épicos.
- No **estilístico**, o lenzo mostra aínda influencias da escola veneciana na paleta de azuis fríos, nas coirazas e os xogos de luces.
- Apuntan trazos da “2ª maneira” na entoación verdosa, as anatomías distorsionadas e o debuxo “desconxuntado”.
- Elementos habituais no Greco son:
 - A **importancia dos xestos** (“as mans que falan” dicía Marañón).

- A **representación simultánea do Plano terreal / celestial** ao que ascende a alma do mártir (precedente dos "rompementos de gloria" do Barroco).
- O **ton místico** que impregna a obra.
- A escena celestial ocupa a parte superior do lenzo. Trátase dun rompemento de Gloria. Uns anxos tocan instrumentos musicais, outros portan palmas martiriais e coroas triunfais.
- A historia que conta:
 - San Mauricio -vestido coa coroa azulada e barbado- aparece na dereita do lenzo, en 1º plano, acompañado dos seus capitáns. Van decidir se efectúan o sacrificio aos deuses pagáns.
 - Á súa esquerda contemplamos a S. Exuperio co estandarte vermello.
 - Xunto a eles atópase un home con barba, vestido con túnica, que foi identificado con Santiago o Menor, quen convertera á lexión ao Cristianismo.
 - Figuras coetáneas ao autor e á obra:
 - Entre os militares destacan dous (persoas coetáneas ao autor e á obra), situados entre o santo e o portaestandarte: O de idade máis avanzada é o Duque Manuel Filiberto de Savoia, comandante das tropas españolas en San Quintín e Gran Mestre da Orde Militar de San Mauricio. Á súa dereita, e máis preto do santo, sitúase Alexandro Farnesio, duque de Parma, quen estaba naqueles momentos a loitar nos Países Baixos contra os holandeses (protestantes).
 - Nos planos do fondo, onde se desenvolve o martirio, atopamos o retrato de Don Xoán de Austria, o fillo natural de Carlos V e vencedor da batalla de Lepanto.
 - Todas visten uniforme militar do s. XVI, unindo ambos feitos:
 - A loita dos xenerais españois contra a herexía.

- A loita contra o paganismo, ao que se vence co martirio de S. Mauricio.
- O feito de relegar o MARTIRIO a un 2º plano e colocar a DECISIÓN próxima ao espectador provocou o rexeitamento de Filipe II, quen aduciu a falta de devoción que ao seu entender inspiraban as figuras. Por iso, substituíuse o cadro do Greco por outro da mesma temática do pintor italiano RÓMULO CINCINATO.

3. O GRECO: O Enterro do Señor de Orgaz.

FICHA TÉCNICA:

- **OBRA- TÍTULO:** O Enterro do Señor de Orgaz
- **LOCALIZACIÓN:** Igrexa de Santo Tomé. Toledo.
- **AUTOR:** Domenikos Theotokópulos. O GRECO.
- **ESTILO:** RENACEMENTO español; Pintura Manierista.
- **CRONOLOXÍA:** 1586-1588.
- **COMITENTE:** encargo do Nuñez, párroco da igrexa de Santo Tomé, aínda que o Greco segue as indicacións, introduce o seu propio estilo e personalidade artística
- **TEMÁTICA e función:**
 - É un cadro relixioso, no que se representa un milagre, as dúas dimensións da existencia humana : abaixo á morte, arriba o ceo, a vida eterna.
 - É unha piadosa lenda local:
 - Gonzalo Ruiz, señor da vila de Orgaz, morreu en 1323 en odor de santidad e Santo Agostiño e Santo Estevo descenderon do ceo e transportárono á súa tumba, onde o van enterrar coas súas propias mans en recoñecemento polas súas obras de beneficencia.
 - **FUNCIÓN:** O cadro representa esta escena para informar ao visitante do feito extraordinario que ocorreu nese lugar, e lle lembre que certas virtudes como a caridade ou o rezo aos santos son razóns de peso para poder alcanzar a vida eterna, motivo por outra banda de que se producise o milagre.
- **MATERIAIS/TÉCNICA:** Óleo sobre lenzo.

- **DIMENSIONES:** 4,80 x 3,60 m
- **Outras obras notables do periodo:** *O Martirio de San Mauricio*; *A Adoración dos pastores*, *O Espolio*.

O autor

Ao fracasar para entrar na corte, o Greco instálase definitivamente en Toledo, con ambiente máis propicio para a súa pintura.

Alí, en Toledo recibe o encargo de pintar o *Enterro*, a obra máis coñecida e a que cimentou, en vida, a fama e prestixio como pintor.

- Curiosidade:
 - O cadro recibe incorrectamente o nome do *Enterro do Conde Orgaz*.
 - A historia milagrosa é do s. XIV. No s. XVI non había condes en Orgaz.

Análise

- **Tema:**
 - O Señor de Orgaz viste armadura renacentista (recurso veneciano para xogos de luces e reflexos -Tiziano-).
 - Ao seu enterro asiste a nobreza toledana da época, vestidos á moda do s. XVI, caracterizados nunha impresionante **galería de retratos**. Os rostros aparecen místicos e idealizados, mais recoñecibles, o que explica o éxito na sociedade toledana que se vía representada.
 - O Greco aparece incluído, autorretratándose como un asistente (sétimo pola dereita -do cadro- que se desentende do enterro e mira, orgulloso da súa obra, ao espectador). Tamén incluíu ao seu fillo e discípulo como o neno que no primeiro plano sinalando o cadáver.

- Composición:
 - O cadro estrutúrase en 2 niveis, o TERREAL e o CELESTIAL, enlazados polo anxo, no centro, que se eleva levando a alma do defunto, representada pola figura vaporosa e incorpórea dun neno espido.
 - Na ZONA **TERREAL** o tratamento é **realista**, con influencias venecianas (luz, armadura, etc.).
 - A profundidade conséguese a través de escorzos (o defunto) e co recurso de costas en primeiro plano.
 - A **ZONA ALTA** é de tratamento **manierista** con desproporcións expressionistas, luces irreais e entoacións fantásticas.
 - Entre nubes verdosas, sólidas como xeo ou cristal, está Cristo que espera a alma coa Virxe e santos, os apóstolos e os coros anxélicos.
 - Nesta parte o Greco afástase de Tiziano e busca novos camiños que o leven na última etapa á creación dunha linguaxe expresiva autónoma e orixinal.

4. O GRECO: A Adoración dos pastores.

FICHA TÉCNICA:

- **OBRA- TÍTULO:** A Adoración dos pastores.
- **LOCALIZACIÓN:** Museo do Prado. Madrid.
- **AUTOR:** Domenikos Theotokópulos. O GRECO.
- **ESTILO:** RENACEMENTO español; Pintura Manierista.
- **CRONOLOXÍA:** 1610.
- **COMITENTE:** O propio autor e a congregación; pintado para a cripta da igrexa de *San Domingos o Antigo* de Toledo. É a última obra mestra do Greco antes da súa morte o 7 de abril de 1614; pensada para ornar o lugar de enterramento da familia Theotocopuli neste convento de Toledo, que fora o lugar onde o Greco recibiu o seu primeiro encargo na península, en 1557.
- **TEMÁTICA e función:**
 - É un cadro relixioso, de devoción, para ornamentar a cripta.
- **MATERIAIS/TÉCNICA:** Óleo sobre lenzo.
- **DIMENSIÓNS:** 319 x 380 cm
- **Outras obras notables do periodo:** *O Martirio de San Mauricio; O enterro do Señor de Orgaz, O Espolio.*

Descrición

- Sagrada Familia, recién nacido Xesús, rodeado polos pastores e personaxes celestiais.

- Espazo estreito e escuro. Escena nocturna. Un espazo angosto e irregular, unha gruta, e no fondo un van abucinado de 2 arcos de medio punto.
 - A historia narrada no texto evanxélico de Lucas, mais inspirado en textos apócrifos: nacemento nunha gruta, é aquí o que se representa, por iso a escuridade. Iluminada pola luz divina.
- PARTE INFERIOR:
 - Texto evanxélico (Lucas).
 - Posible influencia de Correggio, *A noite*.
 - Neno no colo da Virxe.
 - Fortemente iluminado.
 - Luz rebota e ilumina á Virxe, a Xosé e os pastores.
 - Pastores:
 - Expresións de asombro.
 - Acenos de adoración (mans e brazos).
 - Posicións corporais diferentes.
 - Tamén presenza do boi (corte).
- PARTE SUPERIOR: Parte celestial (habitual no Greco).
 - Anxos suspendidos en escorzos ou só cabeza.
 - O da esquerda sostén filacterio (Gloria a Deus nas alturas e paz na terra os homes)
 - Dereita: cruza os brazos, como o home de abaixo.

Análise

- **Particular visión do manierismo do Greco**
- Obra realizada na última etapa, a máis persoal, "vangardista" e expresiva, de formato alongado ao que se adaptan as figuras estilizadas ata a desproporción.

- O Greco **rompe con todos os convencionalismos da arte clásica e renacentista** (canon, harmonía etc.).
- **Abandona a realidade** e as formas naturais, tratamento irreal da luz e da cor, crea o seu propio mundo, arrebatado e suxestivo, poñendo os recursos do manierismo ao servizo dun **fervor místico** que só podía ser apreciado en Castela. Así aparece en outras obras (*Laoconte, Apocalipse*, etc.).
- **Composición** en espiral arredor do neno.
- **Figuras alongadas.**
 - Axéitanse á verticalidade do cadro. (máis desequilibradas).
- **LUZ:**
 - Forte contraste zonas escuras e iluminadas.
 - Efecto: aumentar a espiritualidade da imaxe.
 - Son irreais: o Neno é a principal fonte de luz pero hai múltiples focos exteriores.
- **CORES:**
 - Brillantes, disonantes, moi contrastadas e tornasoladas.
 - **Tornasolado:** Efecto que se consegue mediante un sistema de tintura de tecidos, que consiste en superpoñer diferentes tonalidades ou matices dun mesmo cor.
 - **Técnica das cores complementarias xustapostas:** o vermello da túnica da Virxe converte en verde a camisa amarela do pastor ao seu lado.
 - Roupaxes (verdes, vermello, amarelo). Virxe (azul) e neno (teas brancas).
 - As figuras son a mellor selección das creacións características do Greco.
 - Tema moi repetido polo Greco.
 - Lenzo pensado para o sepulcro da familia no Convento de San Domingos o Antigo de Toledo.

- Existen varias versións como a do *Metropolitan Museum* de Nova York posúe unha versión de taller con variacións, realizada, en datas similares ás do lenzo orixinal.
 - No primeiro plano do cadro temos un cordeiro coas patas atadas, listo para o sacrificio, é o agasallo dos pastores que prefigura a morte de Cristo (o cordeiro de Deus) na cruz.
 - O paralelismo entre o cordeiro e Cristo é máis evidente xa que o cordeiro adopta a mesma postura do Neno na corte.
 - Noutra versión do cordeiro na parte inferior do cadro aparece un pequeno billete coa firma do Greco; billete que sostén na boca unha serpe, símbolo segundo algúns da envexa á que o Greco atribuíu ao fracaso da obra.

Esta Natividade é a última obra mestra do Greco antes da morte o 7 de abril de 1614. Culmina a depuración formal do tema nas versións de entre 1597 e 1605.